

Csehy Zoltán

Theatrum mundi – feljegyzések a kakasülón

(Svájci naplótöredékek)

Lausanne, Musée de l'Elysée. „*Ez fetiszmus! Időpocsékolás, kedves barátaim! Filmtékozlás. Teljes szívemből anonim szeretnék maradni, és végleg kikerülni a rivalfényből!*” – ordítja a képedbe Jean Dubuffet. Nem szerette, ha őt fotózzák: Robert Doisneau felvételeit viszont megtúrta. Azt szerette, ha azt fotózzák, amit csinált, vagyis a műalkotást. Robert Doisneau viszont műalkotást csinált őbelőle is. A papírvirágos rét illata, a változó méretek közt tébláboló kiszolgáltatottság kulisszái, art brut, barlangrajz-technika, gyereknézőpont, limlom, homok, papír, jellegzetes fekete kontúrok a fehér peremen. Maszkok, kosztümök – világos, hogy a fotó nem dokumentál, hanem teremt. Nincs köze a pillanatba préselt, örök „valósághoz”. A másik teremben Jacques Henri Lartigue színes fotói (állítólag összesen 120 000 katalogizált színes kattintása van) egy kitárt, nyilvános jegyzetfüzet benyomását keltik: messze nem ugyanazt a hatást érik el, mint műtárgyszerű, fekete-fehér, klasszikus munkái. Közönségesek a szó nemes értelmében: azon kapom magam, hogy nem is a képek tárgya, szerkezete érdekel, hanem a technikai, materiális történet, mely a kiállításból kirajzolódik. Az autokróm képprögzítés szenvedélyes útkeresései után az Ektachrome, illetve Kodachrome korszak, végül pedig a Cibachrom papírra nyomtatott (a technikát az 1960-as években találták fel itt, Svájcban) különleges fényhatású munkák. Az ún. cibakróm nyomtatási folyamat technikailag művészi fotó esetében máig a legjobb, persze, ha műalkotásként nézzük a fotót, teljesen mindegy, hogy brómolajnyomat, polaroid vagy netán kalotípia.

* * *

Lausanne különleges, nem lehet vele betelni, olyan, akár egy vízbe terpeszkedő virágszirom-szövedék, méhek dongnak körülötte, szőlőkacsok másznak rá, alul pihenő, meleg gyógyiszap. Csupa illat, mintha fényből lenne szöve, csupa sérülékeny lebegés. Egy fiúpár jön le a lépcsőn, szemükből kicsap a tókék, gyanúsán méregetnek, aztán látják, ártalmatlan, érzik, cinkos vagyok, és megfogják egymás kezét. A Musée Romain felé tartok, a fél városon át kell gyalogolni, a tópart, a Lacus Lemannus önmaga panegyricusa, ez már tkp. Vidy, vagyis hát Lousonna, egy római 1500-2000 lakosú kereskedőváros romja, melynek lakói Neptunus, Hercules és Mercurius oltalmában éltek. A múzeumban modern kiál-

lítás nyílt a szögről (szegecsről): kezdve az antik ácsmunkától, Krisztus megfeszítésén át a børszerkös szegeceses cuccokig jutunk.

* * *

A reformáció genfi emlékműve ugyanolyan híres, tételes, fantáziátlan, hosszú és didaktikus, mint Illyés verse.

* * *

Genf, temető. Borges ezoterikus-kőkorszaki sírja. Méltóságteljes Musil-sír-emlék. Ginastera! Frank Martin! Kálvin szerény nyughelye. Tetszik a felirat. *A discipline rigoureuse* vajon a terror eufemizmusa? Eszembe jut Faludy gyilkos Kálvin-verse. Meg egy tanulmány, mely szerint több „szodomitát” küldött halálba, mint a spanyol inkvizíció. És, természetesen, Wesselényi Polixéna svájci útinaplója: „*Ha jól emlékszem, mutatják Calvin házát is, ki az észnek tágas vizsgálódást engedő protestantizmus szabad, engedékeny elveit elismerve, önszűkkeblű, epés, erőszakos hitbuzgóságában, az intoleráns gyűlölségében Servetet megperzseltette, s az emberi nemnek egy részét minden irgalom nélkül a pokol örökös lángjaira kárhoztatta.*” T. Calvinót mond Kálvin helyett. Ezen felvidulunk. Alig várom, hogy lássuk a „kéjelmes tekintetű” belvárost, ahogy Wesselényi Polixéna ajánlja. S. talál egy különös sírt: a szöveg szerint az illető hölgy (Grisélidis Real) író és prostituált volt. Talán van ennek a szónak más jelentése is, akadékoskodom. M., akinek az anyja francia, azt mondja, nincs: ez a nő itt, Borges mögött, útban Kálvin felé, egy írogató, tabloid ribanc. *Mors omnia solvit.*

* * *

Genf, La Maison Tavel. Jean Mohr fotói. Nemzetközi szervezetek dokumentumfotósa, kéj- és kényszerutazó, aki minden utat kétszer tesz meg, egyszer önmagában, egyszer járművön, de mindig fényképezőgéppel. Egy 1966-os fotó Tbilisizből: három fürdőző férfi, az egyik háttal a levegőben, a másik úszik, a harmadik térdig áll a vízben. Három jellem, a vad-kísérletező, a szabálykövető és az óvatos-melankolikus. Henri-Edmond Cross pointilista fürdőzői (1906) a múzeumban még menthetetlenül melankolikusak, Edouard Manet-ban mindig tetszett a nevetséges nárcizmus kreatív erotikája. A fürdőzők festése a modernizmus idején látszik kulminálódni: akkorra a sejtelmes vízi nimfákat már szinte végleg elnyeli a mitológiai ősköd. Hylas meg visszatalál az Argóra.

* * *

„*Az antikvitás akkor szól hozzánk, amikor neki kedve van, ne, amikor nekünk*” – írja Nietzsche. Várom, hogy Ovidius ma is szólongasson (az *Átváltozásokat* fordítom): meg is teszi, a Niobe-történet borzalmait, a változatos halál egyetlen, nagy, anyai halálban kulmináló, istenkáromló magaslatait kínálja. A szikla kitartóan könnyezik, a könny ráfagy. Tudom-tudom, Niobe a mai Törökországban sír (a Szipülosz-hegyen, ma Spil Dağı), én mégis (könnyítésként) a svájci, most is havas, éles-szikár, zöldpala és dolomitestű, szürke gneisztömbben kicsúcsosodó Matterhornt képzelem alkalmi Niobénak. 4478 méterre ágaskodó fájdalom.

* * *

Mamco. Genf. Claude Rutault festményei egybeolvadnak a fal színével: a szétválaszthatatlanság, kiharóztatóság dilemmáit feszegetik. Hogy mi lenne, ha leakasztanád, hogy mögötte ugyanaz van-e, ami önmaga is. Alapvető egzisztenciális problémákat feszeget, a Du bist Du kérdését, hogy kinyitható-e, van-e rejtkekablak a felületen. Sylvie Fleury egy műgrottót kreált (sötét és bűdös), mely egyszerre akar anyaméh lenni és allegorikus Platón-munkaterület, félelmetes ismeretlen, illetve szerelmesek bűvőhelye. Be Good! Be Bad! Just Be! – ez a mű végletekig elkeseredett címe. A harmincöt évesen elhunyt Gordon Matta-Clark Open House című háza multimediális anarchitektúra, anarchista építészet, épületes anarchia, monumentum helyett non-umentum, romkölteszet – kényelmes és kényelmetlen. A vizuális és/vagy konkrét költészetet bemutató rész impozáns. M.-től kaptam egy *konkrete poesie* című kötetet. Odébb két délszláv művész projektje: egy talicskatologató verseny fináléja filmen, plusz két talicska a sarokban. Az egyikbe beleülök. Az utazás kudarca. Nem tol bele senki a műbe, érzem, ahogy kimaradok valamiből. Rasheed Araeen izgalmas fotói, pop-artos struktúrái, egy kecske megölése, a kifolyt vér műalkotássá rendezése, a kanos kecskebak nevenséges vágya, és ahogy felzabálják szerencsétlenkedő vágyaival együtt. A tévés installációnál elkap a röhhögés: a teremőrök az egyikben beállítják a foci-vb aktuális meccsét: nem hiszik, hogy valakinek feltűnik, hogy ezúttal a három képernyő közül az egyik nem ezoterikus művész tartalmat sugároz.

Fényképezhet bármit, csak főnn, az egyetlen eredeti Picassót nem, mondja a kedves hölgy.

* * *

Hiánylepte, nevetséges ösztönállat vagyok. A farkam a fejem fölé hajlítom, a lábam átível a felsőtestemen, saját hizott makkomat nyalogatom, mint Rasheed Araeen bakkecskéje a maga laposát. (Kohn, most panaszkodsz vagy dicsekszel?)

* * *

Genf. AES+F: *Theatrum mundi*. Tatjana Arzamasova, Lev Evzovich, Evgeny Svyatsky, Vladimir Fridkes. Multimediális képszínház, divat, giccs, camp, op- és pop-art, pszeudomitológia, a videojátékok logikája, és poszthumán, allúziógyár. Bosch a tükörteremben bolyong részegen, orgiázó giccs, a queer karneválja, árkádiapornó, fényes-gyémántos-steril caravaggieszk. Négy artfilm: megzenésített fotók, matematikátlan arányok, melyek szép lassan bemozdulnak, és kihangsúlyozzák a történetet. „*Rútságunk, úgy hiszem, metafizikai csökevényeink függvénye*” – mondaná Nietzsche. Aztán, lám-lám, önnön rút képmásunkra formáljuk a szépet is, morcogom én.

Az *Inverso mundus* karnevál és haláltánc, bizarr állatok, utópia és disztópia között rekedt imaginárium, kreatív, tudatmódosító rettegés: nők kínoznak egy felfeszített férfit, gyerekek harcolnak az öregekkel, az apokalipszis csak egy pszichedelikus buli, tömény szórakozás, intergalaktikus risza. A *Last Riot* a gyerekekről, a fiatalokról szól, az ifjúság-mitológiákról, a nevelési elvekről, Wagner: Istenek alkonya, katonai terepgyakorlat, véres számítógépes játék mint

realitás, a hideg, jegelt divatfotók világa, ahol csak a ruha él, de az ember, a modell már rég halott. *Allegoria sacra*: Giovanni Bellini festményének dekonstrukciója, a misztérium egy repülőterre kerül, a rítus purgatóriumi rendje egy várótermi ábrándösszecsiszás szorításában kezd működni. Keresztény, antik figurák, sztorik ütköznek meg és élnek párhuzamosan: Szent Sebestyén titkos találkája a kentaurral. *Trimalchio lakomája*. 2011-ben a velencei biennálén is bemutatták: az antik újjgazdag szatirikus lakomája. A szimpóziium a mennyország pop-artos allegóriája lesz, egy ötcsillagos hotel wellness-fitnessz örülete, napjaink édes orgiakultúrája.

* * *

Múzeumszédelgő vagyok, mondja M. Mindegyikbe belészeretsz, örök hűséget ígérsz, aztán továbbállsz.

* * *

Sion. Valais Art Museum. Témák szerinti elrendezés: a központi téma a táj, a kiállítás dinamikáját a téma kapcsolati tőkéje határozza meg. Oscar Kokoschka Sion közeli szőlőskertjei valóban jó alapot képeznek, és el is hitetik Alain Roger állítását, miszerint „minden táj művészet eredménye”, hogy a „valóság” elég jól segíti a művészt, bár azért még dolgozhat helyette eleget. A JocJonJosch fantázia néven alkotó trió körbe-körbe pörgő háromevezős csónakja ugyan a Themzére termett, de az utazásillúzió és a körkörös ciklikusság mint sors- és időmetafora is jól pörög. Javallott bevenni a magyar költészet közkincsébe: a kompországmetafora up to date változata lehetne. A kompenzálás fontos összetevő, a lelki egészség alapja: Raphael Ritz (Valais festője) munkái is csak Yann Gross Horizonville-sorozatból származó motoros fotóival párhuzamba állítva működnek. Lady Harley pillantása és a három hónapos motoros túra nélkül belefúlnák a klasszikus karamellbe, akár a cukrászdai legyek. Olaj- és bőrszag, cserzett arcok vonalkáiba kottázott kalandvágy. A képzeletbeli, az imaginárius táj témájában Marina Abramović indul: a kínai nagy fal és az ősi kínai gyógyászat elemeit kombinálja össze két „falon”. Szállj le az edzőpadról, mondom magamnak, hulla vagy. Gottfried Tritten japános akciófestészete szintén túl meditatív ahhoz, hogy a lábamban lévő menőkét huzamosabb ideig visszafogjam. Szívesebben időzöm André-Paul Zeller akusztikus szobra előtt, a címe: *The Stockhausen (Hymac 6676)*. Jean Tinguely kinetikus zajaival szemben itt nincs repetitív gesztus, egy táj hangképeit transzformálja művészetként ez a valóban Stockhausen operaszínpadára való bizarr hidromobil. A fény hiánya kupacban: villanykörtetorony Joëlle Allet műhelyéből. Lelki tájak: Valentin Carron *Sunset Punta Cana* című sorozata a modern fényképalbumok giccsnormatíváját hozta játékba. Alain Jacquet *Luncheon on the Grass* című képe Manet-piknik pop-art áthangolásban, rét helyett egy lepukkant külvárosi strand. Eric Philippoz, a 2017-es Prix Manor-nagydíjas a természetten átsejlő test felé tájékozódik, mindennapi makkjaink szabályos geometriája (*Le carnotzet*).

* * *

Sion. Le Pénitencier, Les Arsenaux. A börtönstruktúra jobban érdekel, mint a lavinakiállítás. Foucault esszéjét ellenőrzöm: a börtönök anatómiájának viszonyát a lélek topográfiájához és a ráció kórházához. A teremőr hölgyeknek fel is tűnik: nem tetszik a múzeum?, kérdezik. Nézzem meg a szomszéd épületben a pillangókat, azok tényleg, tényleg, tényleg nagyon szépek! Valamiért élő lepkékre számítok: de csak millió gombostűre felszúrt, kiszáradt tetemetek kapok. A biológiai-materiális börtön rabjai, a kihunytt lélek indikátorai, a ráció halálos betegei.

* * *

Sion. A világ legrégebb, máig használható templomi orgonája. Minek szólna, hiszen az egész hegy egyetlen hangszer! A sziklás-szűk járatokon a freskóra festett Szent Sebestyén lehalkított fájdalom sűrűlt végig. A szinesztéziák hegye.

* * *

F. I., akit végtelenül tisztetek, sokszor érvelt már amellett, hogy Lehár milyen nagyszerű zeneszerző, hogy szinte operákat ír, fantasztikus a drámai érzéke, a hangszerelése kifinomult. A hangszerelése valóban az. A zürichi Opera szabadtérre kivetített tömegprodukciója *A mosoly országa* volt. Tömegek nézték, néztem én is, amíg bírtam, aztán elmentem meginni egy sört, végül az utolsó felvonásra visszatértem a történetbe. Mennyi finom Puccini-csenés, milyen édesen ostoba történetmesélés, idióta, teátrális giccsoptimalizmus, tragikus vég ide vagy oda, mindenütt ernyesztő (a közönség java részét viszont felgerjesztő) operettklisék. Itt-ott, amikor Lehár nem a kielezett hatásra hajtott, valóban vannak ügyes operai megoldások, szinte (és itt F. I. nekem sütögetett, nyársas békáját lenyelve mondom) Richard Strauss-finomságúak. Ezekből a kagylókból mégis mintha már kiszedték volna a gyöngyöt. A szereposztás remek (Piotr Beczala, Julia Kleiter), a kórus, a tánckar, a zenekar (Fabio Luisi vezényel) elsőrangú, mégis hiányzik a biztonság és a megcsúfolt szemérem szokásos zenei kálváriája, hogy aktus közben nem tudunk egymásra hangolódni.

* * *

A „nanáiról” és a tarott-kertről ismert Niki de Saint Phalle fallosz-obeliszkjét fotózom: ezt a tükörcsillogásba merevedett modern Priapust, mely itt, a fribourgi múzeumban a hatalmas levegőeget képzeletben maga fölé kozmikus vaginának. Idioszinkretikus stílus, van benne a naiv művészetből, a pop-artból, az art brutból, a giccsből. A zürichi pályaudvaron épp átrepül egy nana-védangyal: túl materiális szellemlény, nehezen repül, szemmel láthatólag többször is megszegte az eszkatologikus fitness-fogyasztó kúrát, a szárnyai egyre nehezebben viszik. Esélye sincs, hogy visszazálljon a *Faust* előjátékába vagy *Az ember tragédiájába*.

Niki de Saint Phalle első férje Henry Mathews író volt: miután N. rátámadt a férfi egyik szeretőjére, majd gyógyszereket vett be, kezelésként megtapasztalhatta az elektrosokkot. Alighanem ez az elektrosokkhatás lett művészetének alapmetaforája is: a női test mint sokkoló, a fallosz mint elektromos sokkoló (vibro-turbo-S/M-extázis). Válásuk után hozzáment Jean Tinguelyhez: a kine-

tikus szerelvényt szobrászhoz, aki a szépséget egyre furább gépezetnek látta (Svájc maga is egy különös Tinguely-szerkezet), s talán az embert magát is öncélú, haszontalan, esztétikai gépezetnek képzelte. Gépelynek, Kazinczy szavával élve. Valamiféle átmenetnek a tárgyi és a testi megkonstruáltság között. Tinguely ügyesen összeszerelte N-t. Nézem a hatalmas kékes, lilás, színes-tük-rös kőmézeskalácsos, alaposan meggolyózott farkat. Mintha már lohadt volna egy kicsit.

* * *

Martigny. Fondation Pierre Gianadda. Idén negyvenéves: kb. 10 millió ember nézte meg a kiállításait. A legfrissebb attrakció: Pierre Soulages-kiállítás római térben. A vaskos fekete, a könyv- a kódexlap-fekete agressziója, egymásra kent szintek és színtelen színek, alig-formák és mégis-struktúrák. A feketén áttűnő, átnövő másik, a szóhoz jutás nehézségei. Szintek, rétek, rétegek, terek, térségek: elsüllyedt, megszenesedett dokumentumok, becsődölt irányok és arányok, geometriátlanított létezés.

1976. július 24-én Pierre Gianadda repülőbaleset áldozata lesz, hét nap múlva belehal a sérüléseibe, Léonard, a testvére 1977-ben létrehozza az alapítványt, és fivérééről nevezi el. Az első kiállításra 2769 ember volt kíváncsi, Rodin-re 84-ben 165 443, Gauguin-re 98-ban 379 260, Van Gogh-ra 2000-ben 447 584-en. Egy ókori kelta templom helyén áll a nézőtér: a gallok Octodurusnak, a rómaiak Forum Claudii Vallensiumnak hívták ezt a helyet. Léonard fotókiállítása a kertvendéglő-höz tartozó részben: egy 1957-es fotón áll a Vörös téren, farmerben, Pennsylvania feliratos pólóban, fürtösen, szép-szögletes, határozott, metszett arcúval, amorózós szemtájékaránnyal, macsó mosolygeometriával, hatalmas fényképésztáskával. Körülötte galambok: mintha Velencében lenne, sugallja a póz, a Szent Márk téren, de nem. A tömeg a távolban túl szabályos a szabadsághoz.

A kerti szobor- és installációpark (52 mű Rodintól, Mirón, Calderen át Niki de Saint Phalle-ig), mely egyben római archeológiai múzeum is, hiszen Hercules és Apollón templomának romjai tünedeznek fel, spontán, gyermeki örömhangszásra ingerel. Chagall római ihletésű kútja ebbe az ókori terepkontextusba illeszkedik. Robert Indiana barna talapzatos kék-piros Love című feliratszobra a legördülni készülő O betűvel: a térbe kiírt érzés porcelán-törékenysége. A városi „promenade archéologique” (az ókeresztény katedrális-tól, a Domus Minerván és a kb. 5000 férőhelyes amfiteátrumon – most épp jóval kisebb szabadtéri mozin – át a perzsa napisten szentélyéig, a Mithraeumig) végül is ide vezet: ez a célállomás. Aki a szabadtéri, városi szobrok nyomvonalán halad, az is előbb-utóbb ide jut: Hans Erni bronz, trónoló Minotaurusa, Josef Staub hatalmas ezüstszalagja (az anyag szimfóniája), de még Gustave Courbet Helvetia című, 1876-ban a Marseillaise felavatott mű is ide irányít. Cecilia Bartoli itt rendszeres fellépő: estjeinek fotódokumentációjából kiállítás nyílt. Innentől kezdve az ő hangján hallani minden dalt. Az autós múzeumban (kb. 50 veterán kocsit 1897-től 1979-ig) egy régi kiállítás kedves plakátja: Puccini és az autók.

* * *

A francia tényleg igen erotikus nyelv. A buszban a női hang minden egyes szónál élvez egyet: Neuchâtel Gare Nord.

* * *

Ó, a különösen meleg, kastélyos, kikötős, elegáns Neuchâtel! Betévedek egy antikváriumba: azonnal kávéval kínálnak. Egy kétnyelvű, olasz-francia versantológiát veszek hat frankért. Olasz költők Attilio Bertoluccitól Milo de Angelisig. Sandro Pennánál ütöm fel, régi kedvenc, egyszer lefordítom az összes versét, hitegetem magam, de néha két sorával is alig boldogulok. „*Amavo ogni cosa nel mondo. E non avevo / che il mio bianco taccuino sotto il sole.*” Kb.: A világon mindent szerettem. / Pedig másom se volt a földön, csak egy hófehér jegyzetfüzetem. Centre Dürrenmatt. A ticinói Mario Botta csodás múzeumépülete (M. azt állítja, Caronában kezet fogtam Bottával, hogy ő mutatott be neki, de csak halványan emlékszem, akkor épp hírességtúltengés volt) a Vallon d’Ermitage-on, olyan, mint egy titkos belső szerv a hegy testében. Emészt, lélegzik, kiválaszt, mindent tud. Megemésztette pl. azt a házat, melyben D. családja eredetileg lakott: ebben az eredeti épületben van pl. D. könyvtára. Fuck for Peace – D. és 1968. Svájcra D. és Mann olvasásával érdemes felkészülni. D. festményei egészen különösek: Prometheus embert gyúr agyagból, a huncut kis Theseus a labirintus falán állva levezeli a Minotaurust. „*Úgy festek, mint egy gyerek, de nem úgy gondolkodom, mint a gyerek. Ugyanazért írok, amiért festek: mert gondolkodom*” – magyarázza D. Elképesztően kalligrafikus, tiszta a kézírása: az iskolai füzetétől a feljegyzésekig. A meggondolt szó türelme. Minden tökéletesre faragva, mint a Collégiale román apszisán. Azt mondják, a Collégiale két tornyából csak az egyik eredeti (a templomot 1276-ban szentelték föl), az északit 1869-ben építették, merő harmóniaigényből. Nem igazán látszik a különbség.

* * *

A neuchâтели múzeumban Valérie Favre festő, díszlettervező és színésznő képei: mintha örökké színpadot rendezne be, és színpadnak tekintené az egész hagyományt is. Rovarokat nagyít ki. Lemásolta Maurice Blanchot egyik meséjét (*Thomas l’Obscur*) és telerajzolta saját illusztrációkkal. Tapétairódalom. A portré is izgatja, De Chirico (*La Vaticinateur*) nyomán is készít egy önarcképet, melyen a férfi és a női karakterjegyek elmosódnak, de beleilleszti magát Hugo Ball híres Cabaret Voltaire-os zürichi dadaöltözékébe is: ezek a pseudohistorikus selfie-k egyszerre reflektálnak a női létre, mint modellre és alkotóra. A szomszéd teremben Pierre Jaquet-Droz automata babái, melyek 1768 és 1774 között készültek. Minden hónap első vasárnapján beindítják őket: a kislány rendületlenül írni kezd. A legeslegjobban azonban egy festett csembaló ragad meg 1632-ből: máig életképes. A díszítésén különféle állatok, szemben, a klaviatúra fölött egy szemmel láthatólag hangos dobos groteszk képe (mintha Dürrenmatt festette volna oda). A dobütések ritmusára nőnek az indák, és belepik a hangszert, a csarnokot.

* * *

S. a kávézásról írt esszé: a gyors olasz espressóról, a boszniai rítuson át a török findzsás szokásokig. Én nem iszom kávé, a magyar szokásokról meg nincs inyenc vélekedésem, gyarmati magyar kávéültetvényekről nem tudok. Csak egy idéetlen nagyvárosi Psota Irén-anekdota jut eszembe. Megiszik velem egy kávé, művésznő? Köszönöm nem, ma már basztam.

* * *

Az ideális „római” módra szabályos sugárutas város: La Chaux-de-Fonds. Gyors beugrás Le Corbusier miatt: ebben a városkában született (Rue de la Serre 28). 1920-ban vette fel ezt a nevet, anyai dédapja nevét „torzította” így el. A görög-római aránytan nemcsak a város architektúráját uralja, hanem pl. a csodás *Maison blanche* tereit is, Charles Edouard Jeanneret a szüleinek emelte ún. „fenyőfastilusban”. A Villa turque ismertebb, különösebb, egzotikusabb, de inkább a Maison blanche-ba költöznék be.

* * *

Rohanás Bernbe, a Harald Szeemann-kiállításra! Megszállottságok múzeuma – ez a címe. Az év egyik legjobb tárlata. A kurátort mutatja be mint művészt, a kurátori munkát mint komponálást: azt a térlátomást, mely integrálja és feloldja a műalkotás autonómiáját. Szeemann 1961-ben lett a Kunsthalle Bern igazgatója: s ezzel egyúttal a világ legfiatalabb múzeumigazgatója is. Nyolc és fél évig húzta. A modernizmus és a kortárs művészet megszállottjaként pl. megbízta Christót és Jeanne-Claude-ot, a két csomagolóművészt, hogy csomagolják be magát a berni múzeumot. 1969-ben független kurátor lett (egy különösen botrányos kiállítás miatt mennie kellett). Richard Serra rengeteg olvasztott ólmot folytatott a padlóra, Joseph Beuys margarinnal kente be a terem sarkait, Lawrence Weiner eltávolított egy falat, Robert Morris égő olajfáklyákat használt, Tetsumi Kudó egy óvszerben állította ki az „instant” spermát, Michael Herizer feltörte a múzeum előtti teret, mintegy megnehezítve ezzel a bejutást, Robert Barry pedig enyhén radioaktív anyagot helyezett el a Kunsthalle tetején.

A mail-art különösen erősen van jelen: ez olyasmi, mint a humanista latin szerzők levelezése, mindkét fél tudja, hogy amit létrehozott, az önmagán túlmutat, az nem csak egy levél, hanem műalkotás. Ezt a művészeti ágat maga Szeemann is művelte élete végéig.

A szellemi-konkrét migráció Szeemannt minden tekintetben izgatta: lévén maga is magyar bevándorló unokája, megalapította az *Agentur für geistige Gastarbeit* nevű ügynökséget (kb.: Szellemi Vendégmunkás Ügynökség), több „hivatalos” pecsétnyomót is készített. 1970-ben már Kölnben tárta a nagyérdemű elé a happening és a fluxus eredményeit, mintegy első komolyabb kanonizációs kísérletként. Itt is akadt botrány: Wolf Vostell projektje ugyanis, melynek lényege az volt, hogy egy vemhes tehén a galériában hozza világra a borját, rendőrségi ügy lett, és anticenzurális tüntetést váltott ki. Aztán jött a híres kasseli *dokumenta 5*. A magánmitológiák, az imaginárius világok témája uralta a terepet. Bruce Nauman vagy Jannis Kounellis munkáival. James Lee Byars telegrammjait nézem: meghívta Kasselbe Nixon elnököt, Maót és az angol királynőt. (Vajon elmentek-e?) Szeemann itt már vadonatúj kurá-

tori koncepcióval él: minden kiállításnak sokkal inkább a kiállításról, mint magáról a műről szóló kiállításnak kell lennie. Az alkotó valójában a kurátor. Megint vákuumos időszak jött: sehol egy komolyabb megbízás. Szeemann ekkor (1972-ben) a saját lakásában rendez kiállítást, méghozzá saját fodrász- és parókakészítő nagyapjáról... ezer tárgy, bizarr összefüggésrendszerek örkényi hálózata.

1975-ben már a gép és ember, a gép és test viszonya izgatja: életre kel a „patafizikus” Alfred Jarry szuperkanja, míg hosszan cseng a Dr. Faustroll nézeteiből kilépő patafizikus Bosse-de-Nage sztároszta folyamatos hahahaha. Szeemann a Franz Kafka és Raymond Roussel műveiben leírt gépeket is modellálja. A Kafka *Fegyencgyarmaton* című novellájában szereplő kivégző-géphez rajtot is készít: a gép a bűnös testére írja az ítéletet, amibe belepusztul. Szeemann azt vizualizálja, amit Philip Glass operává, zenévé transzformált: Kafka szadomazochista örületét. Itt kapnak helyet Emma Kunz, a hírhedt svájci boszorkány és javasasszony rajzai is, melyeket egy jósinga mozgása alapján készített. Ekkor készül el (Szeemann munkája) A megszállottságok múzeumának alaprajza is. Az ideális világok, utópiák, világjobbító mutatóanyagok vagy életmódpróféták iránti vonzalom vezet el a Monte Verità kultúrközegének rekonstrukciójához is: kivált Bakunyin anarchista utópiái, Ida Hofmann és Henri Oedenkoven vegetáriánus, nudista szanatóriuma és életprogramja (Gusto Gräser ezt túl elpuhultnak tartotta, és beköltözött egy közeli barlangba, testvére, Karl elképesztő bútorokat készített az erdőben talált botokból és ágakból), a modern tánc pszichológiai dimenziói, Lábán Rudolf táncdiagnosztikája hozzák lázba. (Lábán 1913 és 1918 között hozta létre a Monte Veritàn a *Schule für Kunst* nevű intézményt, 1920-ban pedig Charlotte Bara alapított kísérleti színházat Asconában.) Ez az 1978-as kiállítás ma Asconában kapott helyet, a Casa Anattában. Szeemannak köszönhető, hogy a minusiói Elisarion, többek közt *Az üdvözültek tiszta világa* című nyolcszögletű panorámafestmény-sorozat épségben megmaradt: ezt a speciális, allegorikus, allegorikus fiúalak-konstellációkat használó vallást, a klarizmust is beillesztette a Monte Verità kultikus reformterébe. A kiállításon E. von Kupfer két vázlata is látható, de ott van híres, 1900-ban kiadott antológiája is, mely először kötötte modern csokorba a homoerotikus barátságköltészet alkotásait. A Gesamtkunstwerk elképesztő utópiája Szeemann szenvedélyévé vált, és ennek a témának is szentelt egy kiállítást: Wagnertől indított (a bayreuthi fesztiválszínházzal), majd többek közt Beuys, és Cage lett belőle. És Ferdinand Cheval, aki egy ideális palotát kezdett építeni, melyet megálmodott: 33 évig dolgozott rajta, míg végül 1912-ben befejezte: a mű makettje a kiállítás egyik leginkább zavarba ejtő tárgya. Armand Schulthess a Monte Verità terepein dolgozott, hogy megalkossa az erdő-enciklopédiát: hancsokra, levelekre, konzervdoboz-maradványokra, bádoglemezekre írt szövegeket. Wölffli skizoid art brut művészete is ebbe a struktúrába illeszkedett. Szeemann óriási anyagot gyűjtött össze élete során, archívuma a *Fabbrica Rosa* nevet viselte: a megszállottságok múzeuma túlnötte Svájc kereteit, a Getty Research Institute-ba került.

* * *

Nézem az Aare sebes folyását: az emberek egy vízhatlan, becipzározható bőrszakba pakolják a dolgaikat, majd leereszkednek az árral. *Omnia mea mecum porto*.

* * *

Bern. 1905. Einstein ezt a berni évét nevezi „annus mirabilisnak”, valójában ez az $E=mc^2$ éve. Gyerekeimmel a nagy tudós lakásában. Az egyik videó azt ígéri, elmagyarázza tömören és érthetően a relativitáselméletet. Úgy látszik, reménytelenül buta vagyok. A múzeumban jobban lázba hoz Einstein egyik szerelmes versének kézírata, a vágyakozás és a valóság viszonyrendszerének természetes relativitása. A hegedűjáték mint terápia. A svájciak, ahogy látom, ebből az élettörténetből tanulják meg a különösen kegyetlen, emberekkel kísérletező huszadik századot. A világon minden fizika vagy költészet. A vagyot időnként látványosan kilöki az és. És a végén még nyelvet is lehet rá öltetni.

* * *

Zentrum Klee, Bern. 150 Klee: sok a jóból. Egyben is el lehet veszni órákra. Ez a szerelem itt kezdődött igazán, a labirintusban egyszerre keresed a Minotaurust és egyszerre menekülsz előle. A véletlen geometriájába zárva. Itt ez a Fama, 1939-es kép, illékony, zajos, a mozgás hevétől, a permanens, gerjedő rezonanciától nem látni a tiszta alakot, az istennő körül zsong-búg-bozsong minden, nem hangosan, folyamatos középhangon, mint egy szagelszívó vagy hűtő duruzsolása. Kassák pontosan fogalmazott: „Jól ismerlek / Paul Klee / te vagy az a javíthatatlan koránkelő / aki bádognapucsaidban kopogsz / ajtótól ajtóig / de sohasem lépsz ki álmaid búvóköréből. // Ó emberke selyemfonálból szőtt emberke”.

* * *

Severus Heyn színes karikatúrái: a primer érzelmek és a nemi vágyak tetoválásokká válnak a testen. Magát úgy nevezi: *The Prostitute of Art*. Azok hatottak rá, „akik sérülékenységüket a pop kultúra konvencionális világképébe csomagolták”.

* * *

Műtárgyak. Jeff Koons három kis szobra (*Balloon Edition*, 2017) 42 500 euró. Egy Karlheinz Weinberger-fotót már vehetsz 9000 frankért is. Sőt: antik mécesest 4500-ért. Kris Evans, azaz Szigeti Csaba testépítő, egykori nagyatádi zсарu műanyagba öntött realiztikus farka egy zürichi szexshop kirakata szerint mindössze 62,50 frankba kerül.

* * *

A Rupert Everett-féle új Oscar Wilde-film, *A boldog herceg* szellemes, teatrális, merő manierizmus. Everett hatévesen hallotta először *A boldog herceget*, az édesanyja olvasta föl neki. A történetben benne a mártírium és a boldogság kettőssége: vagyis Wilde mint meleg szent. Életalkonyfilm, vegetatív metaforák folytonos retorikai izgalomban. A herceg szétosztotta drágaköveit, lényé, lényege feloldódott bennünk.

* * *

